

Marek Kobyszko

Zarys historii pomnika Żołnierza Polskiego w Wąbrzeźnie

Decyzja o budowie pomnika została zawarta w uchwale Wydziału Powiatowego z dnia 5 marca 1947 roku. Została ona zatwierdzona przez Powiatową Radę Narodową na posiedzeniu 16 kwietnia 1947 roku. Taką informację znajdujemy w *Złotej Księdze Budowy Pomnika Zwycięstwa w Wąbrzeźnie i Fundacji Sztabu dla 74 P.A.H.* (publika artylerii haubic) przechowywanej do dzisiaj w Urzędzie Miejskim w Wąbrzeźnie. W książce tej znajduje się długa lista ofiarodawców składek. Wybrano wykonawcę pomnika. Został nim toruński rzeźbiarz Ignacy Zelek.

Pomnik jest ustawiony we wschodniej części wąbrzeskiego rynku. Spierająca się ku górze bryła składa się z czterech zasadniczych segmentów: przyziemia, cokolu, trzonu i zwieńczenia. Przyziemie wykonano na planie kwadratu o wymiarach boków 3,43m. Z czterech stron, po środku znajdują się trzy stopnie prowadzące w górę cokołu. Po bokach schodów, w wyniku wykonania wcięcia mieszczącego schody, utworzyły się płaskie, sześciennie bloki, które jedną ostrą krawędzią wchodzi pod cokoł, wspierając jego narożniki na przedłużeniu przekątnych. Cokoł jest spłaszczonym sześcianiem, od frontu opatrzonym majuskułową inskrypcją rozmieszczoną w trzech wersach: BOJOWNIKOM O WOLNOŚĆ BUDOWNICZYM POKOJU

Poniżej inskrypcji, pośrodku wykuty jest łaciński krzyż. Napis został ucyfrowiony farbą barwy czarnej. Od frontu na cokole umieszczona jest plastyczna rzeźba orła z rozpostartymi skrzydłami i wrozkami skierowanymi przed siebie na wprost. Ogon orła styka się z dolną partią trzonu. Trzon ma formę silnie wydłużonego sześcianu ze ściętymi pionowymi krawędziami. Ścięcia nie dochożą do dolnej i do górnej, poziomej krawędzi trzonu, tworząc cztery nisze z odpowiednio podstawaniami u dołu i baldachimami u góry. W niszach, na tak utworzonych podstawach pod baldachimami ustawiono cztery rzeźby:

- po prawej stronie od frontu ustawiona jest postać wężatego mężczyzny z włosami sięgającymi karku (tryzura „na pazia”) ubranego w szarę sięgającą kolan. Stopy postaci obute są w łapcie sznurowane na tydzie. Na biodrach z przodu umieszczony jest pojemnik przewieszony przez ramie. Prawa dłoń zamurzona jest w łym pojemniku. Prawdopodobnie jest to postać siewcy,

- w następnej węzce, po prawej stronie przedstawiona jest postać kobiety z długimi, połobowanymi włosami, ubrana w krótki żakiet i długą, sięgającą kostek spódnicę, z dłońmi ułożonymi w geście zapraszającym.

- postać umieszczona w niszy po prawej stronie od tyłu to mężczyzna, z lewą dłonią wspartą na kątowniku, prawą przytrzymującą otwartą księgę do piersi. Na okładce znajduje się majuskułowy napis w trzech rzędach: FECTI ZELECT

ZELEK

1947

-postać męska w niszy po lewej stronie pokazana jest z odsloniętym torssem i dłońmi wspartymi na stylisku łopaty.

Na trzonie znajdują się dwie płaskie płyty, mniejsza na większej. Stanowią one podstawę, na której została ustawiona postać żołnierza. Jest on ubrany w wojskowe buty i szynel sięgający kostek, spity szerokim pasem z ładownicami po bokach i chlebakiem z tyłu. Dłonie żołnierza obejmują lufę karabinu ustawionego wzdłuż lewej nogi. Wzrok postaci wietczącej pomnik jest skierowany przed siebie na wprost. Głowa żołnierza chroniona jest hełmem.

Mimo że pomnik wykonano w niedrogim materiale, to oszczędny efekt prac jest zdumiewający. Został on osiągnięty dzięki doskonałemu wyznaczu materiału przez autora pomnika. Jest wykonany z lastryko, mieszanki cementu z kruszywem o różnej frakcji. Po związaniu komponentów zaprawa taka imituje naturalny granit. Wykonawca pomnika, dzięki celowemu zastosowaniu kruszywo o różnej barwie, uzyskał efekt kompozycji rzeźbiarskiej złożonej z kilku gatunków sztucznego granitu. Do wykonania postaci żołnierza zostało zastosowane kruszywo o jasno-kremowej i mielony kwarc. Czarne kruszywo artysta dodał do zaprawy, z której powstały cztery rzeźby flankujące trzon pomnika. Umieszczony od frontu orzeł został wykonany z zaprawy z bardzo drobną domieszką barwy jasno-kremowej. Zasadniczy korpus pomnika wykonano z cementu z dodatkiem kruszywa barwy białej, czarnej i

różowej. Powierzchnia pomnika została opracowana metodą kamiennarską. Ma ona groszkowaną fakturę.

Odsłonięcie pomnika we wrześniu 1947 roku

Uroczystość odsłonięcia pomnika odbyła się we wrześniu 1947 roku. Informacje o uroczystości odsłonięcia Pomnika Zwycięstwa znany dzięki relacji zamieszczonej w 258 numerze Ilustrowanego Kuriera Polskiego z 1947 roku. Cytały pochodzi z tej historycznej relacji:

W przeddzień uroczystości miasto już „tęgnęło w powozi”. *Jlag, chorągwi narodowych i zielni. Nie było w mieście odien wystawionych w których zabrakłoby portretów dostojników państwowych i pięknych dekoracji na biało-czerwonym tle*. Do miasta przybyły dwa zmotoryzowane dywizyjny haubice z ich dowódcą płk. Mazurkiewiczem. Honory gospodarza uroczystości pełnił starsza powiatu Teofil Sajana, a przemówienie wygłosił burmistrz Wąbrzeźna Władysław Lenartowski. Wieczorem, w wigilię odsłonięcia pomnika odbył się apel poległych, na którym odczytano nazwiska poległych za Polskę. „*napłeszczyło żołnierzy i synów powiatu wąbrzeskiego*”. Apel zakończyło odegranie *Marsza Żołnierskiego* i pochod oświetlony pochodniami.

Uroczystość odsłonięcia pomnika odbyła się następnego dnia, niedzielnym rankiem o 8³⁰. Na Placu Zwycięstwa, wokół pomnika przystosowanego biało-czerwona flaga gromadziły się tłumy: oddziały wojskowe w pełnym uzbrojeniu, formacje przysposobienia obronnego, przedstawiciele organizacji szkolnych, młodzieżowych oraz społeczno-politycznych całego powiatu. Powitano przedstawicieli władz centralnych: wicewojewodę Jakubowicza, gen. Raktewicza, gen. Konturę, kuratora dr. Skopowowskiego oraz posłów na Sejm. Na maszt wciągnięto biało-czerwona flagę, a chor. św. Cecylii z akompaniamentem orkiestry wojskowej wykonał polonez Kurpińskiego. Uroczystość zainaugurowała msza św. Celebrował ją delegat biskupa ks. Dziakan Józef Kowalczyk, w asyście licznie zebranego duchowieństwa. Kazanie wygłosił ks. Prefekt Kazimierz Piarski. W kazaniu nawoził „*do przywiązania narodu do wiary ojców, nawoływał do braterskiej zgody i jednności naszego katolickiego narodu, którego symboli odczytania wahał się - Pomnik Zwycięstwa zostanie wkrótce odsłonięty*”. Następnie poświęcono i przekazano sztandar inwocacyjno-ekskluzji jednostce. Odsłonięcia dokonali wicewojewoda Jakubowicz, Zabrzniął salwy armatnie. Okolicznościowe przemówienia wygłosili: burmistrz Lenartowski i wicestarosta Olkowski oraz inni ofiarni goście. Tę część uroczystości zakończył występ chóru Lumina. Następnie udekorowano 22 zdemobilizowanych żołnierzy krzyżem partyzanckim. Kulminacyjnym punktem, kończącym uroczystość, była defilada. Trwała ona, według dziennikarza Murskiego, opisyującego uroczystości: „*prawie godzinie*”.

Odsłonięcie pomnika było wydarzeniem wyjątkowo ważnym. Bezpośredni przekaz relacji odbył się do redakcji Ilustrowanego Kuriera Polskiego drogą telefoniczną. W niedzielnym ranek z fal radiowych nadano też reportaż z Wąbrzeźna.

Z czasem plac, na którym ustawiono pomnik, przemianowano na *Plac Jana Pawła II*, a uchwala Rady Miejskiej w Wąbrzeźnie z dnia 27 marca 2000 roku nadano pomnikowi imię: *Żołnierza Polskiego*.

Używanie pomnika w centrum krzyżujących się ważnych dróg krajowych wpłynęło na stan jego zachowania. Drgania powodujące spekania rozszerzały powierzchnię i umożliwiały penetrację wód opadowych. Zamarzająca woda powodowała rozszarpanie szczebli i korozję zbrojenia. Uszczelniona wokół pomnika nawierzchnia wymszała ruch gromadzącej się wody przez pomnik. Był on poddany pracom konserwatorskim w 1999 roku. Wtedy też dodano haciniaki krzyż poniżej inskrypcji od frontu. Jednak wzrost spowolował kolejne zniszczenia. Prawdopodobnie skierowanie ruchu samochodowego poza centrum miasta i wykonanie obecnie odwodnienia ograniczy przyczyny niszczące pomnik.

Ignacy Zelek (1894-1961) – autor pomnika

Autorem pomnika jest toruński rzeźbiarz Ignacy Zelek (1894 – 1961). Początkowo kształcił się on w Cesarsko – Królewskiej Szkole Przemysłu Drzewnego w Kolonji, gdzie od 1908 do 1912 r. był słuchaczem wydziału rzeźby. Po jej ukończeniu zapisał się na studia w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Studiował rzeźbę w pracowni Konstantego Laszczyki. Studia te zostały przerwane przez I

wojną światową. Swobodnym interwałem w 1916 roku był krótkie studia w pracowni Josefa Mysłobka. Po ukończeniu w 1920 roku studiów w pracowni Laszczyki, kontynuowanymi po ustaniu działań wojennych, artysta zdecydował się przenieść do Torunia. Był legionistą. Za czynny udział w walkach na froncie został odznaczony krzyżem niepodległości.

Do Torunia przybył razem z Wojciechem Durkiem (1888 – 1951), z którym wspólnie wynajmował pracownię przy ul. Sukkientycznej 2. W pracowni tej powstało wiele dzieł, przede wszystkim o charakterze religijnym, ale i również portretowym – świeckim (Pokleński 1985, s. 178). Współpracą z W. Durkiem zakończyła się ok. 1930 roku. Kiedy Zelek przeniósł się do własnej pracowni przy ul. Reja w Toruniu, Ignacy Zelek jest autorem wielu dzieł przeznaczonych do wyposażenia kościołów na Kujawach i Pomorzu. Monumentalne rzeźby znajdują się w kościołach w Chełmży, Chojnicach, Cisowie, Gdyni, Grudziądzu, Terzowie, Toruniu i we Wrocławiu oraz na cmentarzu w Brodnicy (Wulfański 2001). Z czasem współpracę z Kalwarią pochodziła monumentalne, wolno stojące rzeźby z Kalwarii Wielkiejśkiej koło Chojnicy (Borczykowska 1986, s. 40-41) i Papowie Toruńskim. Stosunkowo nieliczne, sądzę niezwykle cenne są przykłady realizacji rzeźbiarskich o charakterze świeckim. Znaczących rozmiarów rzeźby niedźwiedzi flankujące wejście do siedziby dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu czy detale architektoniczne (supraporty) zabezpieczalni Spółdzielni są doskonałymi, zachowanymi do dzisiaj przykładami. Nie zachował się pomnik: *Poległych 63 pułku piechoty* w Toruniu (Pokleński 1985, s. 179). Jest on znany z archiwalnych fotografii, a został zniszczony przez Niemców w 1939 roku. Po wojnie Zelek kontynuował twórczą działalność, m.in. zaprojektował pomnik w Łasinie. Mimo zaawansowania modelu i projektu przez Ministerstwo Kultury i Sztuki do realizacji przedstawionej koncepcji pomnika nie doszło (Pokleński 1985, s. 181). W roku 1947 wznieziono pomnik na Ryнку w Wąbrzeźnie. Prawdopodobnie jest to jedyny przykład dzieła artysty o charakterze świeckim z okresu powojennego, który przetrwał do naszych czasów. W koncepcji rozplanowania trzmi pozostałego tego pomnika można dostrzec analogie do niezachowanego pomnika *Poległych 63 pułku piechoty*. Monumentalizm w obu pomnikach osiągnięto dzięki siłopowieleniu dodatkowo bogato dekorowanego posaczkami naturalnej wielkości, rozmieszczonymi na krawędziach i optycznie pogrubiającymi trzon. Ułobionym materiałem, z którego Zelek wykonywał swoje dzieła, jest szlaczony kamień, stosowany w różnych wariantach: zaprawy cementowo-wapiennej (kościół garnizonowy), beton zbrojony (Brodnica) i lastryko (Wąbrzeźno). Nieliczne są dzieła odkute w naturalnym kamieniu (detale architektoniczne z elewacji dawnej Ubezpieczalni Społecznej i być może *Pomnik poległych 63 pułku piechoty*). Najwięcej znanych dzieł Zełka pochodzi z okresu międzywojennego, a te, które powstały po wojnie, są nieliczne. Stosowany do wykonania większości rzeźb materiał – zbrojony beton, po latach ulega destrukcji głównie z powodu przenikania wody opadowej i korozji zbrojenia. Zwiększająca się objętość korodującej stali użytej do zbrojenia powoduje rozszarpanie rzeźb.

Wysoka wartość artystyczną dzieł Zełka dostrzegano już w okresie międzywojennym. Dzisiaj dostrzegano indywidualizm i „*dużą klasę artystyczną jego rzeźb*” (Pokleński 1985, s. 182) i oraz wskazuje się na niedocenianie tego artysty przez autorów opracowań dotyczących sztuki dwudziestolecia międzywojennego (Pokleński 1985, s. 181). Dzięki odpowiednio prowadzonej akcji promocyjnej pomnik na wąbrzeskim Ryнку może stanowić atrakcję turystyczną miasta. Pomnik ten stanowi słabo znane, a przynajmniej niekolejarzone powszechnie z Zelkiem dzieło. Nie wspomina o nim np. autor biogramu w opracowaniu traktującym o artystach toruńskich (Pokleński 1985, s. 177-182).

Bibliografia:

Borczykowska J. 1986 *Wielkie góry*. Gdańsk
Murski 1947 *Wąbrzeźno oddala swe serce żołnierzo-
wi*. Ilustrowany Kurier Polski, Nr 258, s. 5 (Egzemplarz
archiwalny ze zbiorów Pana Polanieckiego z Wąbrzeźna)
Pabich F. 1987 *Maty Leksykon Chojnicki*. Chojnice
Pokleński J. 1985 *Ignacy Zelek (1894-1961) rzeź-
biarz [w:]* Artysty w dawnym Toruniu, Warszawa -Poznań-
Toruń, s. 177-182
Wulfański J. 2001 *Brodnickie nektropole* Brodnica

ROZW

Cz. 4

Powstanie zakła sta nowych mieszka- dzie, a w tej grupie odgrywała później społecznym miastu.

W okresie klasy stał w mieście pra wkroczyły ściśle k państwowe PZGS. Przedsiębiorstwa Hu dawniej Centrali Sp placówki państwowa handlową był Miel powstał w 1950: z c Wąbrzeźnie. Najśm „Spodem”, kierowan szym stopniu przew zlikwidowaniu han zajmowało się nie t cią wyrobów masar tego obiekty przejele wadzła także rozlew w obiekcie zlikwid Grudziądzkiej; W c miono Przetwórnict (

Ważną rolę w i jako hurtownia tak PZGS, kierowany p zasreppa był Bolesł dził Stanisław Bryę w gminie Wąbrzeźn Epoka stalnowo ziomu nakładów ne menu miejskiej inf w większości mie w większości mie ten dotyczył także 683 budynki i zna remontów. 20 mar

Przed- (MPRB). Zadaniem dzieł starszych s ne wspieranie ro. MPRB zdołało w mieszkania o powi uwzględnimy, że w ścięcie liczb mieszka nie budowano już o W 1957 r. z okresu z fatalna sytuacja i 10 279 mieszkańców to największe zag Dodajmy, że w pe rozwoju przemyś liczby mieszkańców

Mimo tego w mieszkanie Typowy kojenie rosnących ponoszenia nakła przejmowanie ko mieszkanikowa, a n paździmnikowym poprawa.

Należy podkr to, że w I podow miano o problem. Pewne proble giel połowie deka pojawiały się gr niepełnym średim umysłowych. Był ca 1957 r. zstruc tylko 94 osoby, głównie samego skali wywoływał występowaniem s które uważano za nik odnotował n kobiet mężatek - posttrzymane przez ówczesna polityk było powszechne stracyjne to niesp postanowiły jak i